

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ І ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (на матеріалах української мови кінця ХХ — початку ХХІ ст.). IV¹

У статті розглядаються основні тенденції номінативно-аксіологічної переорієнтації в розвитку лексико-фразеологічного складу, системи словотворчих засобів та арсеналу стилістичних засобів української мови кінця ХХ—початку ХХІ ст., яка відбувається на-самперед у суспільно-політичній та суспільно-економічній тематичних сферах. Вони полягають в орієнтуванні, з одного боку, на нове, критичне осмислення попередньої системи соціально-політичних і морально-духовних цінностей суспільства, а з другого, — на формування нової системи суспільних цінностей: це, по-перше, актуалізація традиційних і «загальнолюдських» соціальних, моральних, духовних орієнтирів і пріоритетів, по-друге, відродження і посилення мовної репрезентації національно-державних аспектів України і, по-третє, рівняння на «європейські» та «світові» цінності.

Ключові слова: «переоцінка цінностей» у мові, ключові слова в українській мові новітнього періоду, номінативно-аксіологічні тенденції в українській мові новітнього періоду.

4.2. Різке розшарування суспільства за різними ознаками (див. 3.6) не могло, природно, оминути сферу національно-політичних і національно-культурних та мовних відносин, виявляючись у номінативно-оцінних групуваннях різних сторін цих відносин (суспільних кіл, груп, окремих осіб) з погляду як самих учасників процесу національно-державної розбудови України і всього українського, так і їхніх опонентів.

4.2.1. У межах українського національно-державницького дискурсу актуалізувалися й постійно поповнюються групи номінативно-оцінних опозицій з такими національно / політично маркованими протиставленнями (у позначеннях осіб іменники вживаються переважно в множині; іменники жіноч. р. уживаються значно рідше, ніж іменники чоловіч. р.):

1) з одного боку, це *патріот, державник* (ідержавницький, державництво), з другого, — значно ширший і експресивніший ряд: *непатріот* і сильніше *антипатріот* (антипатріотичний), *антидержавник* {антидержавницький}, *космополіт*, «*інтернаціоналіст*» (слово саркастично марковане й пишеться звичайно в лапках); {про)український — антиукраїнський {сили, кола, політики, позиції та ін.}, *антиукраїнець*, *антиукраїнськість* (як відповід-

¹ Початок статті див.: Мовознавство.— 2012.— № 3.— С. 3-31; № 5.— С. 13-40; № 6.— С. 3-22.

на ознака кого-, чого-небудь і як відповідне ставлення до всього українського: «демонструвати свою *антиукраїнськість*»), *антиукраїнство* (те саме, що *антиукраїнськість*, і як збірне до *антиукраїнець*: Микола Мушинка. *Антиукраїнство* набирає на силі: з приводу відкриття відділу русиністики та Другого семінару русинологів у Пряшеві. — Урок української, 2000, № 1, с. 51); прикметники з префіксом про- від іменників *Росія, Москва, Кремль, імперія* (мається на увазі СРСР або сучасна Російська Федерація): *проросійський, промосковський, прокремлівський, проімперський* {*сили, політик, ЗМІ, позиція, інтереси* і под.}; *великодержавник* (усередині України це про того, хто в політичному плані орієнтується на об'єднання з Росією або на відновлення СРСР); *шовініст*, експресивні *шовіноґа, шовіняка, імпер-шовініст*; *українофоб, українофобство (українофобія), українофобський* ² (характерно, що відомі ще з царських часів *українофіл* з похідними не актуалізувалися), відомі вже понад століття експресивні *україножер (україножерство, україножерський, україножерний)* і новіші *україноненависник (україноненависництво, україноненависницький)* ^{2,3}; «*п'ята колона*». Наприклад:

«А *антиукраїнська* кадрова політика (Президента України. — О. Т.) навіть по відношенню до відвертих *антиукраїнців...*» (ВК, 7.03.1997, з листа читача); «Усі *антиукраїці* хочуть розвалити країну заради завоювання державного керма — корита для себе. Тому ліві ніколи не поступляться *патріотам* України» (Ю. Потятя, читач. — Час, 27.11.1998); «Україною намагаються правити відверті *антиукраїці*, які, скориставшись незалежністю, прибрали до рук найцінніші багатства, які Україну бачать без українців» (К. Левчук, читач. — УМ, 22.10.2009); «*антиукраїнство* нашої влади» (Урок української, 2003, № 1, с. 53); «*великодержавники з антиукраїнського* Громадянського конгресу» (ЛУ, 24.04.1997) ; «...ліві, *шовіністичні, проімперські* кола почали галасливу кампанію за надання російській мові статусу офіційної» (Січеславський край, 1997, № 11-12); «*Українофоби* всіх мастей з-за кордону та їхня численна агентура в Україні навимітали зі своїх запліснявілих московсько-петербурзьких та інших засіків останні ресурси *україноневисництва*» (І. Драч. Доповідь на засіданні Національної ради Конгресу української інтелігенції. — ЛУ, 12.11.1998), «Потрібен щоденний терплячий ґрунтовний діалог з російськомовною частиною населення, серед якої трапляються войовничі настроєні *шовіністи, українофоби*». — ЛУ, 3.08.1989), «Нещодавня поява в Києві останньої газети [“Киевлянин”] завершує процес відродження імперської публіцистики воістину з триумфом, адже відновлює найбільш *україножерну* з дореволюційних київських газет» (Л. Масенко. — УС, 2.08.2001); «... саме у цей день (9 травня, коли в країні офіційно відзначають День Перемоги. — О. Т.) в Україні активізується “*п'ята колона*” в особі комуністичних і прокомуністичних сил» (УС, 15.05.1997), «Російська діаспора в Україні, надзвичайно численна за рахунок російськомовних хохлів і малоросів, ... має всі ознаки “*п'ятої колони*”» (І. Драч. — Незалежний погляд: Додаток до газ. «Вечірній Київ», 21.08.1997) ; *оказіоналізм антидержавники-п'ятиколонники* (Народна газета, 1997, № 27).

У радянський час опозиція *інтернаціоналіст* (зі знаком «плюс») — *націоналіст* (зі знаком «мінус») у застосуванні до сфери міжнаціональних відносин у СРСР набула розширеного трактування з розмитими поняттєвими межами значень обох членів, функціонуючи не тільки в царині ідеології, а й у розмов-

² Характеристики *українофоб* і под. у сучасному вжитку застосовуються переважно щодо певних російських або проросійських політичних кіл чи окремих осіб, проте можливе їх використання й щодо відповідних кіл з країн по той бік західних кордонів України, наприклад: «Звироднілі *українофоби* вчинили у Перемишлі небачену в цивілізованому світі наругу над визначною пам'яткою української культури та історії — собором святого Івана Хрестителя» (ЗВУ, 26.07.1997).

³ Цей ряд продовжує поповнюватися. Пор., наприклад, *оказіональні українозневажник, українозневажець, українопринижувальник* (у мн.) в ідіостилі відомого громадського діяча та публіциста А. Погрібного, наприклад у його кн.: По зачарованому колу століть, або Нові розмови про наболіле. — К., 2001. — С. 198, 205.

но-побутовій сфері: *інтернаціоналіст* — це не тільки і, власне, не стільки «той, хто дотримується принципів рівності та солідарності людей незалежно від їхньої національної належності й активно проводить ці принципи в житті», як це слід було розуміти з офіційної ідеології (такі люди в побуті, природно, нечасто зустрічалися), а насамперед «той, хто принципово (нібито) не акцентує уваги на ознаці національності як щодо себе, так і щодо інших, однак переконаний у неможливості існування іншого державного устрою, ніж СРСР з домінуючою роллю в ньому російського народу, та доцільності єдиного або переважного функціонування російської мови й культури як загальнозрозумілих», — *націоналіст* — це не тільки «той, хто переконаний у вищості своєї та нижчості інших націй і активно проповідує ці ідеї, прагне до виходу своєї нації зі складу СРСР» (людей, які б відверто поширювали такі погляди, у побуті також, звичайно, нечасто можна було зустріти), а насамперед «той, хто (нібито) намагається постійно підкреслювати, що він неросіянин, і спілкуватися своєю національною мовою» (особливо коли це були українці та білоруси, які користувалися своєю літературною мовою)⁴. Наприкінці 80-х — на початку 90-х років у зв'язку із загостренням національного питання в СРСР і загрозою розпаду федерації вживання слів *інтернаціональний*, *інтернаціоналіст* навіть активізувалося — як реакція відповідних суспільно-політичних кіл на активізацію *національний*, *націоналіст* (так, у деяких республіках СРСР були створені організації російськомовного населення під назвою *Інтернаціональний фронт*, скорочено *Інтерфронт*: див. 3.6). Люди, які вважають себе інтернаціоналістами (найчастіше це етнічні росіяни та зросійщені представники інших народів), стали говорити про те, що «в СРСР усі народи жили дружно» і «ніхто не цікавився, хто якої національності». Однак зі становленням української державності функціонування слів *інтернаціоналізм*, *інтернаціоналіст* та інших членів цього гнізда значно скоротилося, лишившись переважно в мововжитку лівих політичних сил. У 90-х роках поза межами лівого політичного дискурсу вже нелегко було натрапити навіть на нейтральне, позаідеологічне вживання слів з цією основою (на зразок «*інтернаціоналізація* економічної діяльності»), не кажучи вже про такі контексти, як, наприклад: «Побут дітей помітно *інтернаціоналізується*, що знайшло відображення в іграх... Частина з них проводиться російською мовою» (Бойківщина.— К., 1983, с. 192). У межах українського національно-державницького дискурсу ці слова щодо сфери відносин російського і неросійського населення на пострадянському просторі вживаються з негативною конотацією у протиставленні до *патріотизм*, *патріот*, а в мовній практиці його радикальнішого крила — також до *націоналізм*, *націоналіст*. Щодо іншої подібної опозиції: *патріот* («плюс») — *космополіт* («мінус»), теж відомої з радянського часу (див. нижче), то в українському національно-державницькому дискурсі вона також функціонує і з таким самим розставленням оцінок, тільки патріотизм уже, природно, передбачається не радянський, а український. Наприклад:

⁴ «Усіх тих (серед етнічних неросіян.— О. І), хто цурався рідної мови, національної гідності, виступав за асиміляцію і “злиття” мов, користувався скрізь лише однією мовою, тобто російською, у нас називали *інтернаціоналістами*, а хто, знаючи російську мову, відстоював право на існування ще й своєї рідної, того називали *націоналістом*» (М. Косів.— Жовтень, 1989, № 11, с. 76). Пор. характерну назву відомої праці І. Дзюби «*Інтернаціоналізм чи русифікація?*» (за кордоном вийшла 1968 р. а в Україні лише 1990 р.).

«Голова Проводу Конгресу українських націоналістів (Слава Стецько. — О. Т.) зазначила, що не мала в житті змоги вивчити російську мову, тому у Верховній Раді зчаста не розуміє, про що ведуть мову російськомовні депутати-“інтернаціоналісти”, які свідомо ігнорують державну мову» (В. Герман. — СП, 1997, ч. 10); «Не дивно, що на витолоченій українофобами та їх помічниками-яничарами українській Луганщині укорінилися отруйні плоди пролетарського *інтернаціоналізму* та *космополітизму*» (із «Заяви» Луганського обласного об'єднання Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. — СПб., 1997, ч. 6); «*Націоналіст* завжди поважає мову і свою, й іншої нації. *Космополіт* під гаслами *інтернаціоналізму* буде нести хаос і руїну в життя народів» (П. Рибін. — Шлях перемоги, орган Конгресу українських націоналістів, 19.06.1997);

2) у межах самого етнічного українства (при моделюванні ситуації з погляду кіл української національно-державницької орієнтації) це також протиставлення *свідомий українець*, рідше *щирий українець*⁵ або просто *українець* (в опозиції до *малорос*, *хохол* і т. ін.), *національно свідомий {українці, кола, політики, виборці* та ін., пор. навіть як одне поняття—з написанням через дефіс: «чекісти полювали на *національно-свідомих: українців*»: Р. Федорів. — ЗВУ, 19.07.1997), *національно {зорієнтований {сили, кола, партії* та ін.) — *відступник (відступництво, відступницький)*, «*малорос*» (*малоросійство, малоросійський*), *хо(а)хол {хохлацький і хохляцький, хохлацтво і хохляцтво}*^{5 6}, *яничар*

⁵ Зворот *щирий українець* (як і деякі інші подібні словосполучення з означенням *щирий*), який має вже досить тривалу традицію функціонування, ставши й певним штампом (пор., наприклад: «У політику тоді (на початку 1990-х.— О. Т.) прийшли патріоти, і газетні шпальти заповнили словосполучення, що з роками, на жаль, знецінилося, — “*щирі патріоти*”!»). О. Зварич.— УМ, 20.09.2012, с. 6), і, звичайно, не міг не активізуватися у вжитку в цей час, продовжує використовуватися з трьома стилістично-оцінними конотаціями. У межах середовища з українськими орієнтаціями це, з одного боку, вживання, природно, з виразно позитивною конотацією, наприклад: «*Щирий українець* Павло Попович, хоч і людина “простонародного” походження, міг стати тільки четвертим [космонавтом]» (С. Грабовський.— День, 12.04.2011, с. 6), але, з другого боку, при прагматичнішому підході до української проблематики та зі стриманішими оцінками — із незлою іронією (добре відомою загалом ще з оповідання В. Винниченка «Уміркований» та “*щирий*”, 1907 р.): «Що ж стосується ідеї згуртування всіх “*щиро українських*” політичних сил, незалежно від ідеології, то, як доводить досвід історії ХХ століття, таке згуртування ніколи й ніде не було досягнуте» (С. Грабовський.— Час, 5.06.1997) (див. у п. 4.1 подібну стилістично-оцінну амбівалентність і у вживанні звороту *ленька Україна*). Такий іронічний колорит експлуатується поза межами українського національного дискурсу — в серії «українських» анекдотів з персонажем, що «любить сало» й «не любить москалів»; напис «*Щирий українець*» стали використовувати кмітливі виробники футболок, постільної білизни в подарункових наборах тощо. І третя не менш виразна стилістична лінія — зло-іронічна — характеризує дискурс суспільних кіл, критично настроєних до українського національного руху (див. 4.2.2).

⁶ Семантико-аксіологічне протиставлення *України і Малоросії* (з переосмисленням розуміння останньої як соціально і духовно «малої Росії»), *українець і малороса* поступово розвинулося, як відомо, до поняття *малоросійства* (у трактуванні М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського, Є. Маланюка) — це комплекс національної меншовартості, психологія значної частини етнічних українців, які, ще пам'ятаючи про своє етнічне коріння, в умовах майже постійної бездержавності України прагнуть національно розчинитися в «російському морі» (див., зокрема: *Маланюк Є. Малоросійство* // Є. Маланюк. Книга спостережень: Від Кобзаря до нації.— К., 1995.— С. 219-233). Ще одним членом такого протиставлення стало *хохол*. Так, за М. Грушевським, «*малороси*» знають, що вони українці, але говорять російською чи польською мовою, бо бояться свого народу й ненавидять його; «*хохли*» ж говорять мішаною українсько-російською чи українсько-польською мовами, їм байдуже, якої вони національності, так само, як байдужа їм доля України і всього українського; «*українці*» ж знають і люблять рідну мову, історію, народ, його віру і звичаї, роблять усе залежне, щоб повернути українцям волю і незалежність (див.: *Римаренко Ю. Комплекс української меншовартості* (за М. Грушевським) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко.— К., 1996.— С. 703).

(*яничарський, яничарство, з 'яничаритися, з'яничарений*)¹, *манкурт*^{7 8} (*манкуртство, манкуртизм, манкуртизація, (з)манкуртизований*) та деякі ін. щодо зденационалізованих і просто національно байдужих представників українства (деривати жін. р.: *манкуртка, яничарка* та ін.). Наприклад:

«Чому вони (про представників влади. — *О. Т.*) так не люблять української мови, української історії та української церкви? Бо вони бояться *національно свідомого українця*— патріота своєї держави» (Б. Козлов, читач. — УМ, 6.09.2012, с. 10); «Голова Горлівської міськради NN у 1992 році заснував газету “Вечерняя Горловка”. Редколегію підібрав із запеклих *українофобів*... Листи *свідомих українців*, які стоять на державницьких позиціях, ці *україножери* не друкують» (В. Сенчило, читач. — УС, 7.08.1997); «На відміну від інших регіонів країни (СРСР. — *О. Т.*), де виявилися конфлікти міжетнічні, на Україні головним... лишається конфлікт іншого роду: не між представниками корінної національності і “пришельцями” (хоч і тут, звичайно ж, існують свої проблеми), а між *українцями* і “*малоросами*”, між людьми, які люблять свою мову, традиції, культуру, і “*землячками*” (натяк на відоме Шевченкове “землячок з циновими гудзиками”). — *О. Т.*» (Ю. Щербак); «Якби ти (до Бога. — *О. Т.*) знав, що значить між *хохлами* / Молились до Шевченкових терпінь, / *Манкуртам* будувати школи й храми, / Житами засівати мертву рінь; / ... / Якби ти знав, що значить просто бути / Посеред тих, що від печалі мруть, / Де повна *яничарської отрути* / Оселя рідна й матирина груди» (Д. Павличко. Покаянні псалми. — Сучасність, 1994, ч. 2, с. 58); «Знущення чашу випили по вінця ми, / Та будемо голодними і босими, / Допоки ми не станем *українцями*, / А будемо *хохлами* й *малоросами*» (Ю. Кругляк. Мініатюри. — ЛУ, 9.10.1997); «А справжню Україну матимемо тільки тоді, коли українською стане духовність її керманців, яка сьогодні замерзла десь нарівні “ідейного хохляцтва”» (В. Чорновіл. — Час, 1997, № 20, с. 1); «І ще вони схидно поставили питання: боротьби з ким? Відповідаю. З *манкуртами, безбатченками, малоросами* і *малоросійством* як явищем, з русифікаторами, з тими, хто хоче, щоб Україна залишалася неукраїнською, щоб вона продовжувала бути російською, з тими, хто хоче, щоб українці і далі були національною меншиною» (А. Черненко. — УС, 15.05.1997); «Ця підступна хвороба — *малоросійство*: якщо не вжити заходів, — ми зникнемо» (Л. Марчук, читач. — УС, 24.03.2004); *перевертні і безбатченки* (О. Гончар. — Вісник МАУ, 1991. № 1, с. 16); «Державу будують патріоти. Ні один *яничар*, навіть мудрий *яничар*, держави не збудує» ([Із інтерв'ю з В. Ющенком]. — Перший канал Українського радіо, 27.03.2002); Л. Пастушенко. *Яничарність* (ЛУ, 28.06.1990); В. Карпенко. Як повернути *манкурту* пам'ять?.. (К., 1997; публіцистична збірка).

⁷ Слово *яничар* у метафоричному значенні «той, хто зрікся рідного народу і став вірно служити його ворогам», як і похідний уже від цього значення іменник з абстрактним значенням *яничарство*, також уже мають досить тривалу історію вживання (наприклад: *М. Шаповал. Новітнє яничарство*. — Нова Україна, Прага, 1922, № 8-9). Пор. сучасне публіцистичне слц. *janicār* у переносному значенні — про етнічних словаків, зокрема політиків, що ще недавно обстоювали доцільність перебування Словаччини в одній федеративній державі з Чехією (див., наприклад: *Бузашиова К., Ондрейович С.* Словаки и чехи. Словацкий язык и чешский язык : Этносигнификативный, культурологический, психологический и социолінгвистический аспекты отношений двух наций и их языков // *Язык — культура — этнос*, — М., 1994, — С. 123).

⁸ Образ *манкурта* походить з популярного у 80-і роки роману Чингіза Айтматова «И дольше века длится день» («Буранный полустанок»), 1980 р., де під такою назвою зображено людей, яких у сиву давнину жорстоким способом позбавляли в дитинстві пам'яті і потім робили покірними рабами. Образ «людини без пам'яті» набув символічного трактування передусім у соціально-моральному плані, наприклад: «Та ніколи не маємо права, не повинні ми бути Іванами безродними, “*манкуртами*”, котрі не пам'ятають своєї вітцівщини і материзни» — про те, що «хлібороб втратив відчуття господаря землі» (Ф. *Зубанич*. Жмут пшениці та будяк посередині. — Вітчизна, 1988, № 8, с. 157), ввійшовши в таку інтерпретацію до образної системи сучасної російської мови: «Про людину, що забула минуле, відмовилася від національних традицій, звичаїв, втратила моральні орієнтири, цінності» (Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. — СПб., 1998. — С. 519). В українській мові цей образ трактується насамперед у національно-моральному плані — щодо людини, яка втратила національне коріння.

Це, нарешті, протиставлення *українець* і *українець* (останнє — російською мовою з натяком на особливості наголошування частиною носіїв російської мови членів цього гнізда: *Україна, український, українець* — наголошування, що його в певних колах української орієнтації також можуть сприймати як недружнє щодо українців. — О. Т.⁹), наприклад: «Прийнято вважати, що основними складовими тут (у національній структурі України. — О. Т.) є: *українці* + росіяни + інші національні меншини. Насправді... реальний національний склад української держави є такий: *українці* + *українці* + росіяни + інші національні меншини. “*Українці*” є новою національною категорією. Вони не є росіянами, хоча користуються російською лексикою. Водночас їх уже не можна вважати українцями, бо мовою своєї нації вони не користуються і її доля та майбутнє їх зовсім не хвилює... *Українці* є українцями іншого сорту»¹⁰;

3) у межах самого середовища української державно-політичної орієнтації це зіставлення або протиставлення *національно-демократичні* — *національно-патріотичні сили* {кола, партії, погляди, позиції тощо}, або *націонал-демократи* — *націонал-патріоти*. Ці два номінативні ряди можуть уживатися як синонімічні за денотатом: «Все це спонукало *націонал-демократів* з усією гостротою ставити питання... про порятунок української мови в незалежній Українській державі. *Націонал-патріотичним силам* ціною неймовірних зусиль вдалося закріпити конституційно державний статус української мови» (В. Карпенко. Антиукраїнські тенденції в Українській державі. К., 2001, с. 35-36), як тематично дуже близькі: «...А солідарність і тісна співпраця та організаційне блокування між “*націоналістами*” та “*націонал-демократами*” — політично ніяка не проблема, бо маємо тут справу тільки з різними назвами одного й того самого українського змісту — “*націонал-патріотизму*” на ґрунті демократії» (Ю. Бадзьо. За крок до катастрофи і координати порятунку. — ЛУ, 17.06.1999, с. 7), але можуть і протиставлятися між собою, коли другий з цих номінативних рядів, що підсиленіше виражає ідею відданості нації й державі порівняно з першим, стосується тільки «*націоналістів*», які самі відмежовуються від «*демократів*» (див. 4.1 п. 2в):

«Що таке комуністична ідея, наш народ, як жоден інший, відчув на власній шкірі — концтабори, голодомори, розстріли, тотальний геноцид. А тепер люди усвідомлюють, що і західний лібералізм з його бездуховністю, космополітизмом в ім'я лише власної вигоди та наживи також не для нас. Ми, *націоналісти*, пропагуємо третій шлях, саме український — консолідація навколо *національної ідеї*. .. Переваги *націоналістів* і в тому, що вони ще не були при владі, на відміну від комуністів чи так званих *демократів*» ([Із інтерв'ю з І. Губкою, головою Львівської обласної організації Конгресу українських націоналістів]. — Шлях перемоги, 29.10.1997, с. 6); «До парламентських перегонів ще понад рік, а *націонал-патріоти* (про партію “Свобода” під керівництвом О. Тяпшбока. — О. Т.) вже почали публічну дискусію про те, хто достойніший “танцювати” для західноукраїнського виборця. .. Партія Тягнибока закликала представників... *націонал-демократичних сил* гарантувати, що ті поповнять лави опозиційних фракцій, якщо потраплять до парламенту за мажоритарною системою» (Н. Васюнець. Битва за «західняків». — Е, 26.07.2011, с. 4).

⁹ Пор., наприклад, такий коментар щодо наголошування *український, українець* (досить частотного в російському мовленні, але позанормативного) відомого російського мовознавця (на прикладі радіовиступу одного з депутатів Державної думи Російської Федерації): «Можливо, це була лише одна з орфоепічних помилок, на жаль, досить характерних для мовлення депутатів Державної думи. Можливо, однак, це й навмисна спроба “реанімації” внутрішньої форми слова *Україна* та його похідних, які в разі переставлення наголосу прозоро натякають на “*оукраинный*” (порівняно з “центральною” Росією) locus цієї країни» (Мокиєнко В. М. Актуальные процессы в восточнославянских языках // Wissenschaftliche Beiträge der Ernst-Moritz-Amtdt-Universität Greifswald: Beiträge zur Slawistik II. — Greifswald, 1995. — С. 97).

¹⁰ Гнаткевич Ю. Двомовність як проблема двозначна І І ЛУ. — 1998. — 22 жовтн. Див. також: Погрібний А. По зачарованому колу століть... — С. 245-246.

У межах українського національно-державницького дискурсу поняття *націонал-патріотизму* нерідко застосовують (або закликають до такого застосування) лише до ідеології сучасного російського великодержавництва¹¹ (див. про останнє нижче), наприклад: «Розмови про кризу *націонал-демократії* точаться в Україні вже кілька років... Як видається, надзвичайно небезпечною для *націонал-демократів* є зміна самоназви — на “*націонал-патріотів*”. До речі, у етапі Ю. Гнаткевича ці терміни використовуються як синоніми. Але! “*Націонал-патріотами*” почали на початку 90-х називати себе російські червоно-коричневі, себто відверті націонал-соціалісти. ...Навіщо пов’язувати себе з вочевидь дискредитованою назвою...?» (С. Грабовський. Парадокс української націонал-демократії. — УС, 18.01.2001, с. 5). Пор. також позицію категоричної незгоди з тим, щоб до людей, які сповідують український патріотизм, застосовували назви з основою *націонал-* (безперечно, тому, що це може нагадувати горезвісний німецький націонал-соціалізм): «Зумисне усічення слова — “*націонал-демократичні сили*” (а не *національно-демократичні сили*), “*націонал-демократи*” (і ніколи: *національні демократи*) ... — все це неспроста, все це майже стало зброєю в дечийих руках» (В. Дончик.— ЛУ, 24.05.2001, с. 3).

Більшу схильність до вживання слів на позначення національно-державних «антицінностей» виявляють, природно, представники радикальнішого крила кіл української національно-державницької орієнтації, тоді як у середовищі ліберальнішого крила вважають за доцільне оперувати номінаціями зі стриманішою емоційною тональністю й більш диференційовано застосовувати такого роду найменування, пор., наприклад: «Та найпростіше оголосити (за мовною ознакою. — *О. Т.*) *перевертнями* та *яничарами* половину українського народу (а в Білорусі, можливо, всі 90 відсотків) — складніше подати руку цим людям. Не треба особливого розуму й на те, щоб назвати всю російськомовну вітчизняну пресу та російськомовну інтелігенцію “*рукою Москви*” та “*и ’ятою колоною*” — справедливіше й далекоглядніше використати їхній потенціал і їхню аудиторію для утвердження українського — хай не етнічного, а громадянського, проте українського націоналізму» (Н. Білоцерківець.— Критика, 1998, ч. 2).

З боку українських «*національних лібералів*» — людей, які намагаються підходити до національної проблематики з прагматичніших позицій, — виходять і ущипливі характеристики на адресу самих українських «*національних патріотів*» на зразок «*професійний українець {патріот}*», *радикал-патріот*, «*фольклорний патріот*» і под. (ці ж характеристики, до речі, використовують і відверті політичні опоненти, але вже щодо кіл української національно-державницької орієнтації в цілому: див. 4.2.3):

«Не претендуючи у своїй книзі на остаточне з’ясування цієї проблеми («формування модерної української нації». — *О. Т.*), я все ж сподіваюся дещо поглибити усвідомлення її певних аспектів, пропонуючи науково-раціональний, принципово антиміфологічний підхід до традиційно міфологізованого в українській інтелектуальній традиції поняття “народу” та, відповідно, його романтизованої історії й містифікованого сьогодення. ...Свій підхід, з певним спрощенням, я б окреслив як “*ліберально-націоналістичний*”. Цей підхід, зрозуміло, навряд чи сподобається *професійніш українським патріотам*, котрі пишуть “Народ” виключно з великої літери...»^{11 12}; «Наші *професійні патріоти* так часто виглядають (і такими є насправді) людьми байдужими, купленими чи проданими,

¹¹ Див., наприклад: *Римаренко Ю.* Націонал-патріотизм // Мала енциклопедія етнодержавознавства.— С. 727-728.

¹² *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення.—К., 2000.— С. 5-6.

або ж просто, даруйте, недалекоми в інтелектуальному плані. їх так легко вмонтовувати в спектаклі, ними легко маніпулювати» (С. Тримбач. — ЛУ, 14.06.2012, с. 11); «Затяжний конфлікт між українськими лібералами і націоналістами є... протистояння... між двома національними програмами, інакше кажучи, національними ідеями, українськими "мріями". Нагадаємо їхні програмні засади. *Фольклорно-патріотична* — більш романтична. .. Українці, стверджують *патріоти*, є вічним, прадавнім народом, на кшталт біблійних євреїв, а їхньою місією упродовж тисячоліть було безкорисливе поширення добра. .. Вся історія українців відтоді (після періоду Київської Русі. — О. Т.) — пекельне мучеництво. Обсілі з одного боку монголами і їхніми прибічниками руськими князями, а з іншого — поляками, з півдня — кримськими татарами, наші пращури були рабами перших, других (особливо) і третіх. Але у своїх стражданнях вони безкінечно загартовувалися, співали пісні, збирали врожай і тікали до Запорозької Січі. Принаймні саме така картина змальовується сучасними підручниками з історії України, що їх масово пишуть і видають *фольклорні патріоти*» (М. Михайленко. Українська ідея, або Як примирити лібералів із націоналістами. — Газ. «2000», 28.05.2004, с. F8).

Номінативно-оцінний комплекс, побудований навколо понять національного, патріотизму й державництва, активізувався в досліджуваний період, хоча й різною мірою, і в мовах інших постсоціалістичних країн, у тому числі і в російській, — на зміну тенденціям до національного нігілізму й на противагу поняттям наднаціонального (особливо «радянського») патріотизму й пролетарського та соціалістичного інтернаціоналізму, що офіційно культивувалися протягом попередньої історичної епохи.

Значно частотнішим стало, зокрема, вживання етронімів — назв відповідних національностей та їхніх дериватів; посилилася увага до номінативного охоплення різних аспектів національного — розмежування етнічного і мовного {*русский* — *русскоязычный*, *polski* — *polskojzyczny* і т. ін.}, етнічного вітчизняного і зарубіжного (активізація в різних слов'янських мовах поняття національних *діаспор*, у російській мові — також номінації *русское зарубежье*, пор. уже традиційне п. *Poïonia*), неприхильне ставлення в певних патріотичних колах російського суспільства до поширення назви *россияне* (у значенні «населення, громадяни Російської Федерації») і наполягання на назві *русские* і в цьому значенні; у Росії поширилася навчальна комплексна дисципліна *россиеведение* (*россиевед.россиеведческий*); розширився номінативний комплекс на позначення державного будівництва: наприклад, рос. *государственник* (словники радянського часу подавали це слово як застаріле), нові: *антигосударственник*, *государственнический* {*идеология* та ін.}, *государственничество*, *государствообразующий* / *державник*, *державнический*, *державотворческий*, *державообразующий* (останні — особливо в російській мові України)¹³; на позначення осіб з неприязним ставленням до відповідної нації та самого такого ставлення: рос. *русофоб*, *русофобский*, *русофобство*, *русофобия* (відомі й раніше, але тепер вони значно активізувалися у вжитку, і їх

¹³ Пор., наприклад, у сучасному російському офіційному дискурсі: «Спасибо всем, кто сказал "Да!" великой России! ... Слава России!»: так новообраний («новий старий») президент Російської Федерації В. В. Путін дякував своїм прихильникам на мітингу на Манежній площі в Москві 4 березня 2012 р. після президентських виборів, звинувачуючи своїх опонентів у спробах «развалить российскую государственность». З іншого боку, ось міркування щодо цих аспектів офіційної російської ідеології відомого російського «ліберала» — письменника й телеведучого В. Шендеровича: «...мне кажется, что новым президентом станет тот, кто громче всех крикнет слово "держава". У кого будет больше денег, чтобы это слово прокричать. Хорошего в этом мало. Сейчас, увы, мы прямой дорогой идем в сторону национализма. Как только где-нибудь громко начнут кричать о *национальном возрождении*, кончалось все более-менее одинаково — замыканием в себе, окукливанием, провинциализмом в лучшем случае. Ну а в худшем — концлагерями, войнами...» (Московский комсомолец, 20.08.1998).

фіксують сучасні словники неологізмів ¹⁴), *русоненавистник*, перев. у мн. ¹⁵; активізація давніше відомих п. *polakožerca, polakožerczy, polakožerstwo*; активізація вже наявних і творення нових серб, *србофоб, србофобия, србождер, србождерски, србомрзац* ^{16 17}; бр. *антыбеларус, антыпатрыёт* ¹⁷. У різних слов'янських мовах — як мовна реакція на посилення уваги суспільства до національної проблематики та на загострення міжнаціональних відносин — відбулася активізація вживання і творення відетнонімних дериватів з префіксом не-, наприклад: серб, *несрбин, нехрват, немуслиман, несловенац, неалбанац* ¹⁸. В українській мові зі зрозумілих причин найактивнішими виявилися — крім, звичайно, дериватів від *українець, український, Україна* (див. пп. 4г, 6.1) — похідні від *російський, Росія* (як в етнічному, так і в державному аспектах): «неросійські народи СРСР», «неросійські республіки СРСР (країни колишнього СРСР)», «асиміляція неросійських народів (етносів) Російської Федерації»; «Коли малий Влад переїхав до батьків у Донецьк, то наразився на кпини однолітків через свою неросійську мову» (Н. Тисячна.— День, 24.12.2009, с. 1); «шукати джерела поставок неросійського газу (газу неросійського походження)». Проте найповніше ця модель активізувалася в етнічному значенні у російській мові — від *русский* (як у власне прикметниковому, так і в субстантивованому значеннях), оскільки в ній уже досить давно існує розвинена семантико-аксіологічна опозиція *русский* (зі знаком «плюс») — *нерусский* (зі знаком «мінус») як із розширеним семантичним обсягом: *русский* «справжній; найкращий серед подібних; нормальний; зрозумілий» {*русский гриб* «білий гриб», *русским языком говорить, быть на руси* «почуватися у звичних обставинах») і т. ін. — *нерусский* «неправильний; незвичний, не такий, як усі», *нерусь* «про нетямущу людину» і т. ін.¹⁹, так і у власне етнічному значенні (наприклад, *лицо, внешность, выговор, фамилия*) ²⁰. У сучасному вжитку — наприклад, за мовними даними в пошуковій системі Інтернету «Google»: *нерусский* — переважно про представників корінних народів Кавказу, Середньої Азії, Казахстану {*человек, народ*}, «позвонил какой-то нерусский»; «русских женщин оскорбляют нерусские»; «лица нерусской национальности» — у мовній практиці правоохоронних органів Російської Федерації); «*Нерусь* (у значенні збірності. — *О. Т.*) в России» (стаття в одному з журналів російських національно-патріотичних кіл) ²¹. Означення *нерусский* у звертаннях набуває конотацій приниження: «Андзор Дзавашвили спал возле окна... Фидель (кличка одного із солдатів в охороні ув'язнених табору, росіянина за національністю. — *О. Т.*) разбудил его и говорит: — Слышь, нерусский, дал бы чачи. — Дзавашвили проснулся в испуге... и говорит: — Какая чача, дорогой, спать надо! —.. Тут Фидель как закричит: — Как же это ты, падла, русскому солдату

¹⁴ Катлинская Л. П. Толковый словарь новых слов и значений русского языка.— М., 2008.—С. 301.

¹⁵ Див., наприклад: Дуличенко А. Д. Русский язык конца XX столетия.— Мюнхен, 1994.— С. 200-209.

¹⁶ Кнјић И. Лексика // Српски језик / Red. nauk. M. Radovanovic.— Opole, 1996.— С. 57.

¹⁷ Див.: Басова А. Окказиональные наименования лиц в современной публицистике // Антропоцентричний підхід у дослідженні мови : Мат-ли VII міжнар. Карських читань.— Ніжин; Гродно, 1998.— С. 205.

¹⁸ Клајн И. Зазнач, праця.— С. 56.

¹⁹ Див., наприклад: Березовий Е. Л. Деривационная семантика русского в русских народных говорах // Русский язык в научном освещении.— 2011.— № 2.— С. 13, 17, 26.

²⁰ Большой академический словарь русского языка.— М.; СПб., 2009.— Т. 12.— С. 244.

²¹ Дуличенко А. Д. Зазнач, праця.— С. 204.

чачи не даешь?!» (Сергей Довлатов. Зона: Записки надзирателя; 1960-і рр.), «Эй, *нерусские*, стойте!» (один з перших епізодів кінофільму режисера С. Бодрова-старшого «Кавказский пленник», 1996 р., коли прапорщик російської армії звертається саме так до групи чеченців); у складі ж різного роду оцінних словосполучень у постпозиції до відповідного іменника воно має образливу конотацію, хоча внаслідок тривалого вживання в такій функції ця конотація для самого мовця вже може й не відчуватися: «Шевели копытами, *черт нерусский*!» (тюремний наглядач до ув'язненого-американця: т/с «Зона», Росія, 2006 р.); «— Экзотики здесь хоть завались,— рассказывает один из наших, капитан (назовем его Сергей), второй пилот МИ-17, прилетевший сюда (у Камбоджу до складу миротворчої місії ООН. — О. Т.) полгода назад из Торжка. Мы сидим с ним у входа в дешевой отель и пытаемся отвязаться от очередной проститутки... — Ай донт лайк секс, я импотент, черт побери, ну сколько раз тебе говорит, *чучело нерусское*, — беззлобно ругается Сергей» (И. Черняк. — Комсомольская правда, 6.05.1993).

Проте, якщо брати осмислення таких зовні подібних номінативно-оцінних блоків у різних слов'янських мовах на сучасному етапі їхнього розвитку, воно далеко не завжди є тотожним, і основна причина можливих відмінностей полягає, звичайно, в усвідомленні носіями відповідної мови своєї належності до нації, яка була і все ще прагне бути панівною серед певного кола інших націй, чи до нації, яка була й, можливо, все ще лишається залежною від іншої нації. Так, принципові відмінності в осмисленні номінативних комплексів «патріоти» та «державники» в Україні й Росії полягають у тому, що, по-перше, російські *патриоты* й *государственники* {*державники*} незалежно від їхніх загальнополітичних платформ, як правило, змикаються в питаннях активної зовнішньої державної політики, в закликах відновити велику Росію або СРСР з лівими силами, а російські ліві всі є *патриотами* й *государственниками*, тоді як в Україні *патриоти* {*державники*} і ліві перебувають на різних державницьких позиціях (ліві, як відомо, орієнтуються в політичному плані на Росію або й на відновлення СРСР); якщо, наприклад, російські комуністи є водночас російськими націоналістами, то й українські комуністи симпатизують російському націоналізму, тоді як український націоналізм є їхнім чи не найпершим політичним супротивником. По-друге, якщо в Україні переважна більшість *українських «патріотів»*, крім «*націоналістів*» (див. 4.1 п. 2в), є «*демократами*», а всі «*демократи*» виступають як «*патріоти*» {«*державники*»}, то в Росії «*патриоты*» {«*государственники*»} і «*демократы*» {«*либералы*»} — це політичні антагоністи. Так, у російському «демократичному» дискурсі цього періоду слово *патриот* уживається переважно на позначення членів та прихильників політичних течій націоналістичного характеру, набуваючи таким чином негативної оцінності в очах інших суспільних кіл (пор. ситуацію кінця XIX — початку XX ст., коли це слово виступало фактично в значенні «монархіст» і також мало негативну оцінку серед прихильників демократичного шляху Росії)²²; словник нових явищ російської мови прямо відсилає тлумачення слова *патриоты* до статті *национал-патриоты*, а *национал-патриотизм* подає як «ідейно-політичний рух кінця 80-90-х років, який виступає за збереження національних історичних культурних цінностей і традицій Росії на

²² Ферм Л. Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет).— Uppsala, 1994.— С. 27-28. Див. також: Ермакова О. П. Семантические процессы в лексике // Русский язык конца XX столетия (1985-1995).— М., 1996.— С. 61.

грунті крайнього націоналізму»²³ ²⁴. У межах українського національно-державницького дискурсу номінації з одиницею *патріот*, уживаючись однозначно позитивно щодо власної політичної платформи, мають негативні конотації в застосуванні до відповідних позицій певних кіл російського суспільства нібито з аналогічною орієнтацією, однак з такою принциповою відмінністю, як яскраво виражена експансіоністська, великодержавна зовнішня політика, зокрема й щодо України: «...активізуються (в Росії. — *О. Т.*) антисемітські, чорносотенні сили *ура-патріотичного* товариства “Пам’ять”, шовіністично настроєних періодичних видань, які потрапляють в Україну» (ВК, 21.11.1991); «...російські націоналісти, запеклі *патріоти* Росії, новоявлені “собиратели” тепер уже “советских земель в единую и неделимую Россию”» (В. Захарченко, письменник. — ЛУ, 21.08.1997). По-третє, якщо для політичної ситуації Росії, як і майже всіх інших постсоціалістичних країн, зовсім не характерний такий чинник, як вибір мови спілкування, то в Україні, як і в Білорусі, він є одним з основних показників диференціації суспільно-політичних сил на *патріотичні* і *непатріотичні*.

Опозиція *патріот* — *космополіт* / *антипатріот* не може, звичайно, не викликати асоціацій, по-перше, з кампанією проти космополітизму в СРСР кінця 40-х—початку 50-х рр.²⁴ («безрідні космополіти», «космополіти-антипатріоти», «антипатріотична група» і под.), відгомін якої лунав і в наступні десятиліття радянської історії; по-друге, з полемічним наступом з боку певних кіл сучасного російського суспільства, які позиціонують себе як «патріоты» (їх ще іменують поверненням з 60-х років XIX ст. словом «почвенники»), що ведеться ще з кінця 80-х рр. (від «перебудови») проти іншого крила інтелігенції — «демократов / либералов», наприклад: «Михаил Алексеев (відомий російський письменник, головний редактор журналу «Москва». — *О. Т.*) зачитывает записку из зала: “.. ни один... *патриотический* журнал не интересуется тем, что делает *национально-патриотический фронт* “Память”... — Ну, что же ответит?... А все те статьи, которые появляются в “Нашем современнике”, “Москве”, “Молодой гвардии”, где ведется совершенно бескомпромиссная — даже не борьба, а война, по сути дела, с *антипатриотами*, разве это не помощь “Памяти”?!» (див.: Огонек, 1990, № 14, с. 28) ²⁵.

4.2.2. Самі ж представники кіл української національно-державницької орієнтації загалом недиференційовано й незалежно від ступеня радикальності їхніх поглядів іменуються (частіше в межах російськомовного дискурсу, але не обов’язково) з боку їх опонентів — представників суспільно-політичних кіл з лівими та проросійськими політичними орієнтаціями, радикальнішого крила російської культурно-мовної орієнтації — як *націоналісти*, *націонал-*

²³ Толковый словарь русского языка конца XX в. : Языковые изменения / Гл. ред. Г. Н. Скуряевская.— СПб., 1998.— С. 416, 459. Пор., з іншого боку, категоричну незгоду з таким одностороннім, на думку автора, розумінням слова «[русский] патриот»: «Уже сейчас на языке нынешней российской демократии (автор наводит примеры на зразок: “Так называемые патриоты провели вчера пикетирование Белого дома”, “Национал-патриотам не терпится...” — *О. Т.*) *патриот* — шовинист, фашист, черносотенец, антисемит и т. п. Вся российская демократическая печать, яростно клеветает на патриотов, представляет их сборищем тупых, недоразвитых дебилов...» (Дуличенко А. Д. Значч, праця.— С. 188-189).

²⁴ Див., наприклад: Keipert H. *Космополитизм: Ein brisantes Wort in der russischen Lexikographie des 20. Jahrhunderts // Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft.*— 1998.— Heft 6.— S. 67-90.

²⁵ Пор. уживання слова *антипатриот* («по наветам *антипатриотов* народных») значно давніше — автором «Истории русов»: История русов.— М., 1846.— С. 122.

патріоти, націонал-радикали, зневажливо нацики, пацюки, з підсиленням градації — як націонал-шовіністи й навіть (націонал-)фашисти, коричневі (див. 3.6), як жовтоблакитники і петлюрівці (ще від часів громадянської війни), бандерівці, у розмовній мові частіше бандерівці (від прізвища С. Бандери з асимілятивною заміною а на е), ба(е)ндери (з другої половини 40-х років — див. також 4.2.5) та ін., наприклад:

«Українців-патріотів називають мазепинцями, петлюрівцями, бандерівцями, навіть фашистами та антисемітами. Парадокс: коли росіянин захищає інтереси Росії, то його вважають патріотом, коли ж українець стоїть на таких самих позиціях, його називають націоналістом» (К. Левчук, читач. — УМ, 22.10.2009, с. 10); «Комуністи у газеті “Приазовская правда” зарахували нас до категорії людей, “отравленных ядом национализма и извергающих этот яд на окружающих”, назвали “нациками”» (Г. Александрова, читачка, м. Маріуполь. — День, 11.01.2002); «...набиваючи калитку, не забували (голови колгоспів на Полтавщині. — О. Т.) відновлювати осередки Компартії і виховувати “овечок” (колгоспників. — О. Т.) в дусі непримиренності до “бандерівців”, американського імперіалізму, який ось-ось скупить нашу землю, і Чорновола з Пинзеником» (Г. Дениско — МУ, 28.03.1997); «І поки в Україні одні горлали: “тю бандерами”, а другі — “ганьба комунякам!”, хитромудрі громадяни прибрали до рук усе, що погано лежало» (А. Логвин, читач, — УС, 20.07.2000).

Поширилася низка іронічних і зневажливих номінацій: поряд з уже досить давно відомим «цирий українець» або «цирий» (як субстантиват), це «(національно) свідомий», «(професійний) патріот», ще з новіших — національно стурбований (заклопотаний) (як калька рос. національно озабоченный за зразком сексуально озабоченный—з відомої пісні В. Висоцького), наприклад:

«“Свідомі” розперезалися (заголовок). У Тернополі є прекрасний пам’ятник генію, прекрасній людині — О. С. Пушкіну. На жаль, його розмальовано фарбою. Неандертальці, вони і є неандертальці, хоч і “національно свідомі”» (М. М. Фукс, читач. — Комуніст, 1997, № 7); «Але біля оперного театру на нас (учасників демонстрації лівих сил та ветеранів Великої Вітчизняної війни на честь чергової річниці визволення Львова від німецьких окупантів. — О. Т.) вже чекали “національно свідомі” хулігани і провокатори... І якби не було міліції, “патріоти” розтерзали б тих, хто воював проти фашистів, визволяв Львів і... дожив до зустрічі з новими фашистами» (Д. Камишан.— ВУ, 1997, № 15); «...вичерпали себе ура-патріоти на кшталт “Просвіти”» (О. Четвер.— КВ, 15.08.1997); «... Звідси — розмаїті суспільні неврози (у психології російськомовної інтелігенції в сучасній Україні. — О. І), вражаюча глухота до... постколоніальних проблем, якими не знати чого переймаються “національно стурбовані”...» (Г. Кузьо, Г. Гамалій.— Критика, 1997, ч. 1, с. 11); явище кількох останніх років, що поки що обмежується функціонуванням переважно у відповідних російськомовних дискурсах, — зневажл. свідоміт (від свідомий і, очевидно, содоміт).

Якщо з боку «(українських) патріотів» звичайним є звинувачення своїх опонентів у проросійських симпатіях, то для останніх не менш традиційним є інкримінування «патріотам» симпатій проамериканських і взагалі прозахідних, а також схиляння їх перед західною українською діаспорою:

«На початку квітня ц. р. в 14 номері свого розкішного, добре профінансованого часопису “Час-Тіме” (дві державні мови рухівської України?) В. Чорновіл — найагресивніший і найгаласливіший “патріот” — рішуче скинув націонал-патріотичну маску і показав свою справжню волю вірно служити міжнародному, передусім американському, капіталові, продавати йому Україну, ставити її під команду американських й інших “цивілізованих” генералів. Парадна сторінка номера була прикрашена великою “світлиною” — фото, у центрі якого — самовдоволенний командуючий об’єднаними збройними силами НАТО в Європі генерал Джордж Джоувлен з вельможню й заохочувально простягнутою рукою, а по боках — вгодовані генерали напівголодної армії “демократичної” України» (В. Богданов. В’ячеслав Чорновіл — голый король Руху.— ВУ, 1997, № 15, с. 3).

Проте «позитивна» точка відліку для подібних негативних характеристик опонентів не має готового номінативного вираження, вона розуміється імпліцитно — щось на зразок «нормальні люди», лише у «високому» стилі тут може за радянською традицією фігурувати одиниця *інтернаціоналіст*. Формування цієї опозиції, таким чином, ще не завершене.

4.2.3. Існує також така відмінність у самопозиціонуванні / самоназиванні кіл української національно-державної орієнтації, з одного боку, і кіл лівих політичних орієнтацій та ширше — кіл, що звично для себе оперують кліше радянського часу, з другого боку, як більша схильність до використання слів *нація* і похідних або *народ* і похідних. Так, з одного боку, *антинаціональний*: «Та вже час схаменутися та скинути широкий московський зад, що засів на карку українського народу завдяки українофобам, манкуртам, безбатченкам, зайдам, які віддавна ведуть *антинаціональну* політику!» (М. Корінь, читачка. — УМ, 19.05.2011, с. 10), коли під поняттям нації цілком однозначно вгадується саме українська нація; з другого боку, — *антинародний* {режим, влада, курс та ін.}: «Чому комуністи і соціалісти не миряться між собою, що ви не поділили? Хіба ж вас не навчила поразка 1994 року, коли була можливість змінити сьогоднішній *антинародний курс*!» (Г. Никоненко, читач. — Товариш, 1997, № 36, с. 2), що широко вживається в сучасному мовленні щодо державної влади та її політики, але активніше все-таки в дискурсі лівих та ширших соціальних кіл, які поділяють їхню ідеологію (див. 3.6); з одного боку, *національно-демократичний*, *національно-патріотичний* (див. 4.2.1), з другого, — *народно-демократичний*, *народно-патріотичний*: «При підтримці *народно-патріотичних сил* Соціалістична партія України висунула Олександра Мороза кандидатом у Президенти» (ГУ, 8.09.1999).

4.2.4. Для характеристики розподілу населення за основною (єдиною) мовою спілкування — ознакою, що також стала розцінюватися як дуже важлива в суспільному житті країни, — сформувалася опозиція *україн(ськ)омовний* — *російськомовний* {населення, клас [у школі], школа, регіон і т. ін.; література, засоби масової інформації, термінологія, комп'ютерна програма і т. ін.}; щодо людей ці прикметники вживаються також як субстантивати, переважно у формі множини. Вона сформувалася наприкінці 80-х—на початку 90-х років і є аналогом уже відомих опозицій на основі мовних ситуацій деяких інших країн (наприклад, для характеристики мовної ситуації Канади: *англомовний* — *франкомовний*, *англофон* — *франкофон*). Але безпосереднім зразком для неї стали протиставлення *русскоязычний* — *украиноязычний*, *молдавоязычний* і т. ін. та *русскоязычное население* {Естонии, Латвии та ін.} — *эстонцы, латыши* та ін., що виникли в російській мові цього періоду в зв'язку із загостренням потреби номінативного виділення різних мовних груп населення «національних» союзних республік унаслідок активізації там антиросійських настроїв, а також протиставлення *русский* — *русскоязычный* з двома семантичними відтінками в значенні останнього слова: а) «який користується російською мовою як основною (єдиною), але не проживає в Росії»: *русскоязычное население бывших союзных республик* (як відомо, Російська Федерація, розглядаючи таку мовну ознаку фактично як етнічну і навіть як ознаку громадянства, кваліфікує цю категорію як «соотечественников за рубежом», які потребують підтримки, а в разі потреби — й захисту з боку історичної батьківщини); б) у слововжитку певних суспільно-політичних груп у Російській Федерації: «який користується російською мовою як основною (єдиною), але не належить до етніч-

них росіян»: *рускоязычные писатели, русскоязычная литература* ^{26 27}. Незважаючи на те що для сучасної мовної ситуації в Україні протиставлення *україн(ськ)омовний — російськомовний* є надзвичайно важливим і мало кого, очевидно, залишає байдужим, у стилістично-оцінному плані ця опозиція лишається нейтральною: «Більшість респондентів (як українсько-, так і російськомовних) визнають: підписаний Договір (між Україною і Росією. — О. Т.), особливо угоди щодо Чорноморського флоту, — не на користь України» (В. Плющ.—ЛУ, 5.06.1997, с. 1). Можливо, певні розмежування в цьому плані відбуваються серед похідних іменників *україномовець — російськомовець, українськомовний* (рідко *українськомовник*) — *російськомовник* (переважно у множині), що вживаються в українському національно-державницькому дискурсі (пор., наприклад, у контекстах з виразною несхвальною конотацією: «Навіть комуністи, навіть найзапекліші *російськомовники* в парламенті...»: В. Пархоменко.— День, 24.07.1997; «Чимало *російськомовників*, особливо керівного клану, вважають нинішню Україну тимчасовим явищем, а тому не обтяжують себе вивченням мови народу, серед якого живуть». — Час, 1997, № 20; пор. також «суржикізм» *«рускоязычник»* з відвертою зневажливою конотацією); у всякому разі між ними вже існують відмінності в частотності вживання (так, пошукова система Google в Інтернеті станом на початок жовтня 2012 р. подавала для *україномовець* 627 випадків уживання і для *українськомовець* — 1, тоді як для *російськомовець* — 75, але для *російськомовник* — 42, тоді як для *українськомовний* — тільки 8, і то в значенні «учитель української мови»).

4.2.5. Основною номінативною опозицією, що вказує на регіональне (власне, регіонально-культурне, регіонально-мовне й навіть значною мірою регіонально-політичне) розмежування населення України, яке не збігається з його етнічним розмежуванням¹¹, виступає протиставлення *східняки — західники, западенці* (останнє — від рос. *Запад* — у розмовній мові населення Східної України є значно поширенішим від літ. *західняки*), під якими розуміються переважно *галичани* (рідше вживаються форми однини: *східняк*, ж. *східнячка*, *західник*, *західнячка*, *западенець*, *западенка*). Ця опозиція стала формуватися ще з 1939 р. після приєднання основної частини західноукраїнських земель до СРСР, але найгостріше емоційно-оцінне протиставлення в цих опозиціях припадає на другу половину 40-х — першу половину 50-х років у зв'язку з антирадянською партизанською війною в Галичині й на Волині, що її більшість населення Східної України під впливом офіційної пропаганди сприймала негативно. Перший із цих полюсів (з точкою відліку з боку «Заходу») має синоніми *москалі, совіти*, а другий — просторічні пейоративні синоніми *бандерівці, бандери*, значно частіше у формі *бандері(о)вці, бандери*. Якщо раніше ці слова функціонували переважно в усно-розмовній мові, то тепер вони не рідкість і в мові художньої літератури та публіцистики (як наслідок, з од-

²⁶ «Нас иногда упрекают, что мы... делаем разграничение между русской литературой и русскоязычной. Несмотря на это я повторю, что сегодня существует русская литература и русскоязычная литература. (Аплодисменты)» ([3 матеріалів про збори групи російських письменників, що позиціонують себе як «патріоти»: виступ С. Викулова].— Огонек, 1990, № 14, с. 28).

²⁷ Див. докладніше: Тараненко О. О. Мовна ситуація і мовна політика часів «перебудови» та державної незалежності України (кінець 80-х — 90-і роки) // Українська мова [seria «Najnowsze dzieje j^zyków słowiańskich»] / Red. nauk. S. Jermolenko.— Opole, 1999,— С. 36-42.

ного боку, реактуалізації в масовій свідомості відзначеного протиставлення, а з другого, — лібералізації мовних норм), наприклад:

«...розрив між стандартами, винесеними з двох різних світів — радянського і галицького, виступив уперше яскраво після Другої світової війни між “східняками” і “західняками”, й він по сьогоднішній день повністю не відійшов у минуле» (Б. Осадчук.— Час, 1997, № 34); «У першій стадії революційного розвитку (1985-1991) різний рівень громадянської активності й національної свідомості *східняків* і *західняків* поділяв Україну на дві нерівні частини» (Л. Лук’яненко.— УГ, 23.01.1997); «—...Подивися на вуйка, що вже три години у черзі по молоко нидіє, подумаєш: чого ж його там, у нас (у Східній Україні. — О. Т.), бандерою називають? Хіба тільки через те, що намалював на стіні своєї хати Тараса Шевченка, над ганком почепив жовто-блакитний прапор та на мітинги ходить з гаслами ... “Ні новому московському ярму!”» (М. Рябий. — ЛУ, 1.05.1991).

4.3. Серед дериватів від імен відомих політичних діячів сучасної України найширше представлені похідні від прізвища Л. Д. Кучми — другого Президента України (1994 — початок 2005 рр.), особливо під час його другої каденції з 1999 р., переважно з несхвальними й відверто глузливими конотаціями в системі «антицінностей» суспільства або його окремих верств. Це іменники *кучмізм*, рідко *кучманізм* «сукупність суспільно-політичних явищ, переважно негативних, що характеризують період правління Л. Кучми; режим Л. Кучми» (*ідеологія, ера кучмізму*), *кучмівицина*, *кучміст*, рідко *кучманіст* (обидва—переважно у мн.), *кучмократія*, *кучмономіка* (*Кучма* + *економіка*, пор. давно вже відоме *рейганоміка* — від прізвища президента США Р. Рейгана), *кучмагейт* «гучний скандал, який спалахнув наприкінці 2000 р. після оприлюднення “плівок майора Мельниченка” — працівника державної охорони, що протягом тривалого часу [нібито] вів таємні диктофонні записи розмов у кабінеті Л. Кучми, які засвідчили українському суспільству і всьому світові дуже непривабливу “кухню” діяльності Президента і його найближчого оточення, зокрема [нібито] його причетність до зникнення і вбивства журналіста Г. Гонгадзе; “касетний скандал”» (за зразком інтернаціональної моделі творення слів на позначення гучних політичних скандалів, що її започаткувала в англійській мові 1972 р. під час чергової президентської кампанії в США назва готелю «Watergate» у Вашингтоні), на позначення України часів президентства Л. Кучми: *Кучмостан* (*Кучманістан*), *Кучмоленд*, *Кучмоляндія*, прикметники *кучмівський*, рідше *кучминський* і присвійний прикметник *кучмин* (*період, доба, режим, курс* та ін.), *про-* або *антикучмівський*, рідше вживані *посткучмізм*, (*де*)*кучмізація*, *оказіональні кучмолиз*, *кучмоноїд*, *кучмуватися* та деякі інші (див. також у 3.6 групу жартівливих утворень на позначення ручного візка: *кучмові(о)з* та ін. — це, мабуть, чи не єдині з таких слів, що виникли в народній гушці, а не з уст політичних опонентів Л. Кучми). Наприклад:

«Я тепер, коли особливо охоплює біль за все, що творить *кучмівицина* в Україні, часто шукаю розраду в “розстріляному відродженні” двадцятих-тридцятих років» (І. Бокій. Окупант у хаті! — Товариш, 2002, № 10); «Правозахисне об’єднання “Ми” .. лоширило дані про те, що “*кучмократія* продала міжнародним олігархам незалежність України в телеінформаційній сфері”» (ВК, 20.10.1999, с. 4); «За офіційними даними, загальна кількість зареєстрованих безробітних за період *кучмономіки* (1994—1999 рр.) зросла у 12 разів» (ВК, 20.10.1999, с. 1); «Зараз практично всі мас-медіа — і державні, і муніципальні, і приватні — працюють на одну людину. .. Наче Україна вже перетворилася на такий собі бантустан *Кучмоленд*, де діють советсько-мафіозні правила гри» (О. Чиче.— УС, 23.09.1999); «Вважаю, що єдине, до чого люди звикнути не можуть, з чим не змиряється, — це вмирання нації. Це горе жінки, що не може, не має права народити дитину в державі *Кучмоляндії*» (І. Сірій.— ВУ, 2003, № 12); *Кучмівськіреформи* — то пряма дорога до повного занепаду України (Ф. Тимків. — ВУ, 1999, № 13, с. 2); «Як же живеться

вдовам нинішнього *кучмівського лихоліття?*» (Сільські вісті, 21.03.2002, с. 3); «Кажуть, що вчені знайшли в “чайці” тайник, у якому лежав манускрипт “Наш вибір — Президент Леонід Кучма”. “Кучмуймося, бо ми того варті”, — було написано в ньому» (Козацьку «чайку» піднято! —ГУ, 16.10.1999).

Прізвище Л. Кучми фігурувало на початку 2000-х років у назвах масових антивладних політичних акцій «Україна без Кучми», «За Україну без Кучми!»), у вигуках учасників мітингів і демонстрацій протесту «Кучму геть!». Масовість подібного роду похідних від прізвища Л. Кучми була зумовлена, безперечно, не тільки відповідними позамовними чинниками, а й «зручністю» для таких словесних маніпуляцій самого прізвища²⁸. Пішовши з президентського поста, Л. Кучма якось невесело пожартував, що хотів би ще трохи пожити, щоб подивитися на «Україну без Кучми». І справді, майбутнє невдовзі показало, що він, очевидно, має шанси лишитися в громадській думці в будь-якому разі все-таки не найгіршим Президентом в історії України.

5. Рівняння на «європейські» і «світові» цінності. 5.1. Зорієнтованість сучасної України на нові моделі суспільно-політичного, економічного, культурного життя, характерні насамперед для країн західної цивілізації, та її відкритість в умовах сучасної глобалізації та інформатизації суспільства для масової експансії реалій і явищ світової матеріальної й духовної культури та однієї з найпоширеніших світових мов — англійської (переважно в її американському варіанті), з одного боку, а з другого, — досить традиційне для широких кіл українського суспільства орієнтування на стандарти й цінності західного світу та культивування певної соціальної престижності основних західноєвропейських мов стали основою для формування в українській мові від початку 90-х років потужного комплексу номінативно-аксіологічних явищ, що групуються в дві основні тенденції — а) увиразнення мовних ознак «європейської» орієнтації України; б) вияви мовної глобалізації.

5.2. «Європейський вибір» України. Орієнтація на систему «європейських» (тобто західноєвропейських) і «світових» (крім західноєвропейських, це насамперед, зрозуміло, американські) матеріальних і морально-духовних цінностей, яка різко увиразнилася в сучасному українському суспільстві (причому, на відміну від попереднього періоду радянської історії, навіть з офіційного «благословення» влади, ще від часів «перебудови» з її закликом «рівнятися на світові стандарти»), не стала, звичайно, несподіванкою і виникла не на порожньому місці. Вона незмінно існувала в свідомості певних суспільних кіл протягом кількох останніх століть, сформувавши, зокрема, в мові кілька яскравих номінативно-оцінних опозицій з основою протиставлення «вони (зі знаком «плюс», часто, звичайно, ідеалізованим) — ми» (зі знаком «мінус», з можливою заниженою самооцінкою), опозицій, що виражали різкі відмінності в політичному устрої (рівень демократії), економічному житті (рівень добробуту) і культурі побуту українського суспільства на тлі країн «європейської» цивілізації: а) *Європа* (*європеєць, європейський, по-європейському, європейськість*) — *Азія* (*азіат, азіатський*): «—...Вік мотузяного хазяйства зступає з шляху і дає дорогу машині, *азія* дає дорогу *європії*» (В. Винниченко. «Малорос-європеєць», 1907 р.); б) *Захід* (*західний*) — *Схід* (в обох цих опозиціях по-

²⁸ Виступити на захист особи Л. Кучми від такої словесної агресії — як «засобу, дуже далекого від шляхетства» — вважав своїм моральним обов'язком навіть дехто з відомих українських мовознавців: «Але скільки злоби в “новотворах”, що їх ізмайстрували опоненти Л. Д. Кучми від його прізвища!» {*НімчукВ. Про прізвище Президента України // Літ. Україна.— 2000.— 24 лют.— С. 8*).

люси виражають географічні поняття не в їх строгому трактуванні: так, *Європа* розуміється при цьому в синекдохічному значенні «Західна Європа», а з утворенням СРСР і особливо з формуванням після Другої світової війни на полюсі «Схід» «соціалістичного табору» до «Заходу» стали відносити, наприклад, і Фінляндію, і Японію); в) зневажлива самохарактеристика *совок* (*совковий, совкізм* та ін.) на полюсі «ми» (див. пп. 2.2, 5.2.2); г) у площині матеріального добробуту і моди в повоєнний період в СРСР — досить промовисте протиставлення «*імпортне (закордонне) — наше*» (той, хто мав можливість одягатися в «імпортне» й користуватися іншими імпортними речами, особливо з «капіталістичних» країн, перебував, у сприйнятті масової свідомості, на вищому щаблі суспільної ієрархії)²⁹.

Уявне перенесення «дуже хороших» реалій матеріального життя «Заходу» на вітчизняний ґрунт сприймалося й продовжує сприйматися, хоча вже й меншою мірою, звичайно із самоіронією. Так, *фазендою* (назва великого, багатого маєтку бразильських латифундистів, яка поширилася в СРСР після демонстрації в 1988-89 рр. бразильського телесеріалу «Рабиня Ізаура») стали іменувати скромні, невеликі заміські будинки, хати, а особливо «дачі» «простих» людей на «шести сотках» (часто це досить бідні споруди): «Я не знаю, про що Левко та його чарівна дружина Надія говорять віч-на-віч у своєму скромному будиночку в селі під Києвом... на “*фазендГ*» (Л. Єфремов. Переднє слово.— В кн.: Л. Лук’яненко. Сповідь у камері смертників.— К., 1991, с. 6); «Проте селяни та городяни, які гнуть спину на власних “*фазендах*”, так само чухають потилиці, бо ціна на “другий хліб” (картоплю. — О. Т.) щороку дедалі нижчає» (Н. Малімон. — День, 14.09.2012, с. 12); «Ми облаштовували свої шість соток і називали це *фазендою*». З масовим поширенням у нас від початку 90-х років долара США як «справжньої» валюти («... “курс долара” став не менш актуальною інформацією, ніж зведення погоди»³⁰; саме до його назви існує найбільше синонімів порівняно з найменуваннями інших грошових одиниць: розм. «*зелений*», сленг, *бакс*, рідше *грин*, напівофіційний і напівєвфемістичний перифраз *умовна одиниця*, частіше скорочено у. о., які вживаються переважно у множині, збірн. *зелень, капуста*) майже так само широко стала вживатися й сленгова зневажлива характеристика «наших» грошей (карбованців СРСР після їх інфляційного обвалу, а потім і українських купонокарбованців) як «*дерев’яких*»; до категорії мільйонерів у нас звичайно відносять (зрозуміло, не в офіційній статистиці) «*доларових мільйонерів*» (переважно без застосування цього означення), тоді як щодо осіб, мільйонні статки яких обчислюються у вітчизняній валюті, уживають уточнення «*гривневий*»; кажучи й чуючи жарг. *штука* у значенні «тисяча [грошових одиниць]»: «Це обійшлося йому в *десять штук*», усі розуміють і без конкретизації, що маються на увазі саме долари; дотепники переінакшують текст Державного гімну України: «... Ще нам, браття молодії, усміхнеться *доляр*» (замість «доля» в оригіналі).

²⁹ Пор. подібні протиставлення в сучасних стереотипних уявленнях наших найближчих західних сусідів: так, для значної частини польського суспільства, яка відносить Польщу до «Центральної», або «Центрально-Східної», Європи, «Схід» — це й Україна, Білорусь, Литва, але насамперед Росія, з «Азією» також нерідко асоціюються стереотипні образи росіянина, українця, тоді як, наприклад, в очах певної частини сучасних чехів і Польща не сприймається як частина «Центральної» Європи (*Bartmiński J.* O j^zykowym obrazie świata Polaków końca XX wieku // *Polszczyzna XX wieku: Ewolucja i perspektywy rozwoju.*— Warszawa, 2001.— S. 44-47).

³⁰ *Китайгородская М. В.* Современная экономическая терминология (Состав. Устройство. Функционирование) // *Русский язык конца XX столетия (1985-1995).*— М., 1996.— С. 163.

5.2.1. Найперше, що привертає увагу в мовному вираженні цього явища, — це, звичайно, значна активізація частотності вживання та продуктивності творення слів з морфемами *европ-*, *евро-*, розширення лексичної сполучуваності прикметника *європейський*, що відбуваються в кількох номінативно-аксіологічних напрямках:

а) у суто номінативному значенні — як позначення нових реалій країн Євросоюзу (*евроструктура*, перев. мн., *єврочиновник*, перев. мн., *євровалюта* і под.) та різних аспектів орієнтації України на зближення з Євросоюзом: *європерспектива* (перев. мн.) *України*, *євроцентризм*, *європейська інтеграція* (*євроінтеграція*), *євроінтегруватися*, *єврореформи*, мн., (*про*)*європейський* — *антиєвропейський* (*курс*, *вектор*) та ін. (див. 5.2.2)³¹; як позначення тих речей, послуг і т. ін., якими користуються в країнах Західної Європи (і ширше, звичайно) і які стали запроваджуватися і в Україні (в основному починаючи з 1993-94 рр.), які об'єднують країни Західної Європи: *євророзетка*, *єврооблігація*, *євродиплом* (університету), *європейське співтовариство*, *європейська спільнота*, *євроринок*'

б) у майже такому ж значенні, але вже з нашаруванням оцінної конотації — «такий, як у Європі (що, до речі, не завжди можна перевірити), а отже, кращий, ніж у нас» (часто в назвах товарів для продажу, в рекламі послуг): *євроалюміній*, *єврорубейд*, *єврочерепиця*, *єврошифер*, *євробалкон*, *євровікна*, *євродвері* (пор. в образно-символічному вживанні: М. Соколовська. Обережно, *євродвері* зачиняються! — ГУ, 26.07.2005: про обмеження на вступ до Євросоюзу нових членів), *євромеблі*, *євроматеріали*, *євротуалет*, *євроресторан*, *євростиль* («*Євростиль* для села»: УК, 19.09.2001 — про нові тенденції в будівництві сільського житла; пор. уже і як автономізований незмінюваний прикметник: «будинок у стилі *євро*»), *євродизайн*, *євротехнології* та ін. (з реклами: «Дерев'яні *євровікна*, виготовлені з тришарового *євробруса*». — Е, 5.08.2004; «Школи спалюють *євродровами*... Паливні брикети, або *євродрова*, — спеціальні поліна з наскрізними отворами, виготовлені з деревної тріски й тирси». — ГПУ, 25.10.2013, с. 38); назвою одного з «престижних» явищ нового життя заможних людей стало слово *євроремонт* (уже з похідним прикметником: *євроремонтні хори* і под.)—на позначення певного комплексу робіт щодо обладнання житлового або службового приміщення (з його переплануванням — так, щоб це навіть віддалено не нагадувало «совкового» стилю, з використанням імпортованих будматеріалів); у власних назвах: «*Євротаксі*» (кіївська фірма); з диференціацією «європейського» / «світового» за конкретними країнами: «*Американська* (*італійська*, *німецька*, *швейцарська*) *хімчистка*», «*Німецькі євровікна*» (на вивісках, у рекламі);

в) уже з переважанням оцінно-позитивної конотації над номінативним значенням — на побутовому рівні життя (в рекламі товарів і послуг, в оцінці якості робіт тощо): «*Європейська якість*—українські (або: низькі, помірні і т. ін.) ціни» (до речі, цілком порівнянні з європейськими: часто не менші або й більші); «*Оптимальна ціна в поєднанні з німецькою якістю*» (з реклами [нібито] німецьких «євровікон», німецького пива та ін.); «*Американська хімчистка — американська якість*»', «*Вибери справжній американський!*», «*Американ-*

³¹ У цей час виникла й омонімічна модель творення складних слів з евро- (від евро у значенні єдиної грошової одиниці для ряду країн Євросоюзу): *є(Є)врозона* (сукупність країн Євросоюзу, що перейшли на користування евро), *євроготівка*, *євроценти* і под.

ський стиль», «Американська мрія», «Американська насолода» (з реклами американських сигарет у 90-і — на початку 2000-х рр.);

г) як ідеалізована характеристика європейських матеріальних і духовних реалій та європейської культури, цивілізації в цілому, які, принаймні за мовними даними, перебувають на значно вищому рівні на оцінній шкалі відповідних суспільних верств, ніж українські, і орієнтирів цієї культури, на які слід рівнятися, та шляхів до неї (відносний прикметник *європейський* тут набирає вже виразних ознак якісного)³²:

«— Коли наша залізниця стане справді *європейською*, такою, щоб подорожувати була змога у швидкісних поїздах, без бокових плацкартних місць й одного-єдиного туалету на вагон?», «*Європейський* сервіс на нашій залізниці можливий, якщо квитки подорожують у... вісім разів!» (інтерв'ю з одним із керівників Львівської залізниці і висновок самої журналістки: Е, 16.08.2001, с. 6), «Разом із директором підходимо до обшарпаних колишніх колгоспних будівель, у яких розмістилася ферма. Зізнаюся, я була трохи розчарована, бо хотілося побачити справжню *євроферму* з побіленим фасадом, обсажену квітами та декоративними кущами» (Е, 29.07.2004), «Минулого тижня Ківерці прийняли першу електричку, яка прийшла із Рівного. А на місці провінційної станції засяяв сучасний *євровокзал*» (Н. Романюк. — УМ, 17.01.2001); *[спільний] європейський дім, європейські [демократичні] цінності, країни європейської демократії*, «NN - справжній (або ж: зовсім не) *європейський політик*», готель (судно і т. ін.) *європейського класу {рівня}*, «NN —учений (поет і т. ін.) *європейського рівня*», *європейські стандарти* і т. ін.: «Перед нами є два шляхи. Один — імперський, історично збанкрутілий, що веде у безвихідь, у безодню, і другий — це шлях суверенітету, котрий є для нас шляхом порятунку й життя. Саме він виведе Україну до *європейського дому*, до інтеграції з європейською культурою, до реальної співдружності зі всіма народами» (О. Гончар, із записників 1991 р.— Час, 2.04.1998), «Я хочу, щоб у нашій державі панівними були *європейські* гуманістичні цінності» (А. Некрот, читач. — УМ, 15.03.2012, с. 10), «Ми зробимо столицю України справді *європейським містом*» (О.Омельченко, голова Київської міськради. — РІО, 1997, № 16), «Київ — *європейська столиця*!» (гасло одного з виборчих блоків під час виборів до Київської міськради в березні 2006 р.), «Збудуємо *Європу* в Україні!» (одне з гасел Соціалістичної партії України під час виборів до Верховної Ради України 2006 р.), «"Торнадо" [відлякувач гризунів] повністю безпечний і відповідає *європейським стандартам* якості» (з реклами цього засобу, 2009 р.), «І політикум, і французький загал відкрили для себе Україну, визнали — як би це пафосно не звучало — нашу *європейскість* і готові сприяти Україні» (УМ, 16.07.2005, с. 1).

У значенні, фактично тотожному номінативно-оцінному протиставленню *Європа — Азія*, продовжує вживатися опозиція *Захід* (полюс, який повніше, яскравіше представлений у сучасному мовному житті й, очевидно, є актуальнішим для суспільства, ніж його опозит) — *Схід* (полюс, який здебільшого розуміється імпліцитно): *західна демократія, західні цінності, стандарти*, з полюсом *європейський {західний}* у певних контекстах синонімізується означення *світовий*: «Потрібно створювати абсолютно нові навчальні заклади за *європейським зразком*, починаючи все з нуля. І тільки тоді ми наблизимось до *світових стандартів*» (І.Львова. — Е, 13.12.2012, с. 20). Розвинулася опозиція *цивілізований {країни, світ}*, тобто «*європейський*», — «менш цивілізований» (полюс, який охоплює й сучасну Україну, але в такій чи подібній вербально експлікованій формі щодо неї звичайно не виражається, лише мається на увазі: «У *цивілізованих країнах* податки платять, в Україні — збирають» і под.) (характеристика «цивілізовані країни» вживалася щодо країн Заходу й у радянський час, але звичайно в «іронічних» лапках — як цитата з «чужого»

³² Пор. також, наприклад: Яворська Г. М., Богомолов О. М. Непевний об'єкт бажання: Європа в українському політичному дискурсі.— К., 2010.— 133 с.

дискурсу)^{33 34}. Опозиція «імпордне — наше» в сучасних умовах масової наявності на вітчизняному ринку товарів закордонного виробництва, причому далеко не завжди належної якості, втратила свою актуальність.

5.2.2. Політика європеїзації, європеїзму (євроцентризму) (з її прихильниками європеїстами, євроцентристами, євросимпатиками) / курс на європейську інтеграцію (євроінтеграцію, з похідними євроінтеграційний: ідея, напрям або вектор, прагнення, перев. у мн., процес, євроінтегруватися) / (про)європейський вибір (курс, вектор) України³⁴ перебувають у протиставленні до багатьох інших суспільних явищ і тенденцій як неєвропейських (неєвропейський: підхід, шлях до чого-небудь, законодавство, судова практика', «У чому причини нашої неєвропейськості»), крайнім виявом яких є антиєвропейський (курс, напрям, вибір).

По-перше, це дві найзагальніші (політичні, ідеологічні, ментальнісні, культурні, мовні) опозиції до тепер уже зовнішніх щодо України полюсів (на «вертикальному» й на «горизонтальному» рівнях). На «вертикальному» рівні це, як уже відзначалося, протиставлення «совкові» і всьому «совковому»:

«Ми переконуємо світ, що Україна — європейська країна, а отже, її мешканці — теж європейці. А тут, у фешенебельних, відремонтованих за світовими зразками магазинах, з довгоногими краляями за прилавками, часто-густо панує дрімуча, ще “совкова” невихованість, якщо не справжнє хамство. Європейський фасад лише зовні прикриває гнилу суть. Бо оголосити себе європейською нацією ще не означає мислити та поводитися, як личить справжнім європейцям... Рецидиви “совкового пофігізму” потрібно рішуче викорінювати..., бо інакше нас ще десятки років вважатимуть задвірками Європи» (Р. Дурбак.— Укр. шлях, м. Львів, 10.08.2000); «Україна розділена... між двома ідентичностями — потенційно європейською та совково-люмпенською» (О. Пахльовська.— День, 8.06.2012, с. 4); «Переважає більшість населення поки що є неорганізованою, постсовківською масою, з неусвідомленою національною гідністю, низьким рівнем патріотизму» (М. Кужель, читач. — ВК, 6.03.1997).

На «горизонтальному» рівні це протиставлення в синхронній площині проросійському курсові (векторові) або курсові на євразійську інтеграцію, в євразійський простір (назву проросійський курс уживають його опоненти, тоді як прихильники віддають при цьому перевагу назвам, утвореним від Євразія, відомим у певних колах російського суспільства вже близько століття, але тепер знову актуалізованим) (використовується також опозиція «західний — східний вектори [України]»): «Треба розуміти: куди б ми не йшли, наш шлях лежить через Європу, інакше ми опинимося в Азії. Не в тій Азії, яка процвітає та асоціюється з Сингапуром і Гонконгом, а в страшній, де деспотія й відста-

³³ Див. докладніше: Трифонов Р. А., Колоколова А. О. Нормативна оцінка і категоризація знань про країни в українській публіцистиці (про цивілізовані та інші країни) І І Лінгвістика.— Луганськ, 2013.— № 2.— С. 157-166.

³⁴ Ще одним спалахом номінативної активності в цьому напрямі стало Євромайдан (з похідними євромайданівці, мн., євромайданівський: штаб, рух, а також з рядом Майдан — майданівці — майданівський), як стали називати (за аналогією до Майдан під час «Помаранчевої революції» в листопаді — грудні 2004 р.) з 21 листопада 2013 р. (після того, як керівництво України перед самітом Європейського Союзу у Вільнюсі 28-29 листопада, де мало розглядатися питання щодо підписання угоди про асоціацію України з ЄС, оголосило про те, що Україна «бере паузу» у своєму євроінтеграційному просуванні), по-перше, місяця проведення масових мітингів і демонстрацій на підтримку курсу євроінтеграції України і з протестами проти намірів влади призупинити цей рух (у Києві це, звичайно, як і 2004 р., майдан Незалежності, але також і деякі інші центральні площі міста: вийти на Євромайдан), а по-друге, самі такі громадські акції (учасники Євромайдану, розгін Євромайдану 30 листопада). Хвиля «євромайданів» відразу ж охопила обласні центри країни (львівський, запорізький, одеський та ін. «євромайдани»), а також прокотилася столицями ряду європейських країн, містами США і Канади (варшавський, брюссельський та ін. «євромайдани»).

лість. Не думаю, що це те, чого хоче наш народ. Все ж таки люди в нас *європейські*» (Валерій Шевчук. Про втечу від імперії. — День, 20.07.2012, с. 18); *Євразійство* чи трансатлантизм? (О. Дубина. — УС, 28.09.2000, с. 9); саму назву *Євразія* противники зазначеного курсу можуть уживати з переставленням компонентів цього слова (з настановою на асоціювання з відомим непристойним словом): «Хочемо жити в *Азіоні*?» (заголовок. — День, 15.10.1999).

Ставлення різних верств суспільства до «*європейського вибору*» (як у настроях людей, так і в схильності до оперування відповідною лексикою), звичайно, різне. Переважає його схвалення³⁵ — від стримано-реалістичного до захопленого; нерідко про це говорять як про відновлення історичної справедливості для України: «Ми просто зобов'язані відчутти себе в *Європі*, згадати, що до московського поневолення Україна була *європейською державою*, і світ це визнавав» (із листа читача з Полтави. — Урок української, 2001, № 9, с. 11); «*Європейський вибір* [України] втілює в собі історичне прагнення української нації повернутися в *європейську сім'ю народів*» (із «Звернення Верховної Ради України до парламентів, урядів та громадськості держав — членів Європейського Союзу». — ГУ, 26.06.2002). Представники найвищого керівництва України незмінно декларують свою відданість такому векторові зовнішньої політики України, практичною реалізацією якого міг би стати вступ країни до Європейського Союзу, заявляючи про його «*безальтернативність*» для України, вони є «*єврооптимістами*»: «Ми, як ніколи, наблизилися до *Європи*» і под. (на що політична опозиція відповідала (до 2013 р.): «Ми ще ніколи не були так далеко від *Європи*»), У межах тих суспільних кіл, які думають інакше, є побутові «*євроскептики*», які загалом, можливо, й хотіли б цього, але «ніхто нас там не чекає», «кому ми там потрібні?!», і цілеспрямовані противники — це переважно ліві та інші політичні кола, що орієнтуються на «традиційні східнослов'янські цінності», на нове зближення з Росією³⁶ (у цих колах виникло ірон. *євроінтегратор*, перев. у мн.). Надмірне цілком щире захоплення лексикою «європейського вибору» або ж свідоме маніпулювання нею в сфері бізнесу, реклами викликають критичну реакцію: «У країні, більшість населення якої ніколи не була в Європі й навіть не має закордонних паспортів, складову «*євро-*» приклеєну до найрізноманітніших українських слів, слід однозначно вважати словом-паразитом. Найбільш курйозно ці слова звучать у рекламних текстах: *євроремонт*, *євроруберойд*, *єврогардини*, *європідлоги*. ...Неважко, мабуть, здогадатися, що тут звукосполучення «*євро-*» виконує лише роль

³⁵ Такі висновки можна зробити, наприклад, за даними опитувань, що їх проводить соціологічна група «Рейтинг». Так, на початку 2012 р. 52 % громадян України підтримували приєднання України до ЄС, 34 % не підтримували, а 15 % ще не визначилися; найбільше прихильників євроінтеграції — на заході України (78 %), дещо менше — в центрі (59 %) і на півночі (55 %), найменше — на сході й півдні (див.: І. Коваленко. Хочемо в Європу. — Е, 22.03.2012, с. 2); подібний розподіл настроїв зберігався й восени 2012 р., причому курс на Європу підтримало майже дві третини молоді, тоді як більшість старшого покоління висловилося за зближення з Росією (ГПУ, 10.01.2013, с. 8). Пор., однак, і скептицизм щодо цього всередині цього ж таки «проєвропейського» середовища: «І хоча, зауважує автор, прихильники європейської України вже не є тією маргінальною групою, як на початку 1990-х, вони... все ще не становлять більшості у суспільстві — надто багато в ньому громадян, які... вважають російську та советську історію «теж нашою», а себе ідентифікують із російською / советською / російською державою» (В. Пономарьов. — Критика, 2009, ч. 7-8, с. 8 — це рец. на кн.: Рябчук М. Улюблений пістолет пані Сімпсон. Хроніка помаранчевої поразки. — К., 2009, — 240 с.).

³⁶ Див., наприклад: Толочко П. П. Україна в оранжевому інтер'єрі. — К., 2012. — С. 173-174.

приманки на кшталт “еліта” чи “ексклюзив”³⁷; «... так званий “одяг з Європи” завозять в Україну за ціною ганчір’я, а продають зі 100-1000-відсотковим наваром» (Г. Голодна. Найбільший київський секонд-хенд таки знищили? — УМ, 22.05.2012, с. 3).

По-друге, це вже внутрішня опозиція в межах «українського» — між «європейським» курсом / рухом «уперед» і свідомим або несвідомим замиканням у рамках вузьконаціонального — провінційно-маргінального («хуторянського», «загумінкового»³⁸, «містечкового»: містечкова ментальність, культура і под.) або етнографічного («шароварного») ³⁹:

«— Мандруючи світом, я намагався не бути загумінковим хуторянином, який хвалить своє болото» ([Із інтерв’ю з Борисом Олійником]. — Книжник-review, 2001, № 2); пор. як заклик: «Слід покінчити з хуторянством — “моя хата скраю, я нічого не знаю”» (С. Стецьків. Чи є в українців національна гордість?: З листів до друга в Україні.— УС, 28.10.1999, с. 2), надію: «Схоже, що відходить у минуле політичне українське хуторянство, коли єдиний спосіб заявити про громадянську активність бачиться в тому, щоб неодмінно створити свій політичний гурт, чи то, пак, приватну партію...» (І. Драч.—ЛУ, 12.11.1998), розчарування: «На жаль, колосальна енергія її [Помаранчевої революції] вибуху не була використана для створення демократичної європейської України через “хуторянство” більшості лідерів, зокрема Президента Ющенка, за відсутності у них державного мислення» (Т. Палладіна, професор, біохімік.— День, 14.09.2012, с. 12), «Національно-демократичні кольори представлені [у Верховній Раді України] менш, ніж є електорату, прихильного до них. Причина цього — традиційно-українська: отаманщина і хуторяниця» (С. Чалий. — УС, 9.04.1998); «Після силуваної, штучної, повсюдно накиненої “боротьби за дружбу народів” у колишньому Радянському Союзі, коли фальшивий інтернаціоналізм мав категорично заступити своє, питома... тут же впадаємо в іншу крайність (за “законом маятника”). Повсюдно шароварщина заповонила телеекран, сцени клубів і поважних культурних установ. ... Ясно: шароварщина як явище — наслідок плеканого імперією провінційності, загумінковості. Наче й не наша тут вина... Але! ... Отже, український маскульт — шароварництво — успішно процвітає. А культура висока, елітарна — в загоні. Ось так і залишається українська культура в зачарованому колі етнографізму. ... “Українськість — європейськість — універсальність” — це гасло Юрія Шевельова підтримую всією душею» (Людмила Таран, письменниця. — УК, 24.02.1994).

5.2.3. Елементами українського конотативно забарвленого ономастикону з образно-символічним розширенням значення дедалі більше стають закордонні географічні назви, рідше оніми інших типів, та їхні деривати:

³⁷ Павлів В. «Європа» як слово-паразит: Апологія українського євроскептицизму // Урок української.— 2000.— № 7.— С. 59. Див. також: Гриценко О. Доба євроремонту // Урок української.— 2001.— № 9.— С. 11-15.

³⁸ Загумі(е)нок — 1) місце за гумном (у селянській садибі або за селом); 2) перев. мн., перен.: околиця; глушина; 3) перев. мн., перен.: периферійне, провінційне місце. Останнє значення поширилося, очевидно, з мовної практики Галичини та західної української діаспори, пор., наприклад: «Універсалістичне, вселенське мислення Митрополита [Андрея Шепицького] диктувало йому справу з’єднання і єдності Церкви розглядати не з якогось вузького загумінку і не з становища якихось примиряючих і часових вимог, а, можна сказати, з точки зору неначе вічності» (Іван Гриньох. Благовісник Єдності.— Мюнхен, 1961).

³⁹ Ця опозиція існує ще від початку ХХ ст. і особливо актуалізувалася до цього в період українізації 20-х років: «Ми ... організували тоді якраз український театр новітнього, “європейського”, як казали ми тоді, напряму — в протигагу старому, традиційно-етнографічному, який вважали відсталим і нездатним виконати громадянсько-активну, містечко-революційну функцію» (Смолич Ю. Розповідь про неспокій триває.— К., 1969.— Ч. 2.— С. 151). На сучасному матеріалі див. докладніше: Тараненко О. О. Суперечності між національним і соціальним у розвитку літературної мови // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві.— К., 2012.— С. 107-116.

а) як узагальнене місце розкошування, насолоджування відпочинком, як земний рай — це насамперед *Канари*: «Іван копіює мову циган: —.. .Виджу, що пан багатим буде. І віллу на *Канарах* матиме, і лексуса, і файну коханку» (Л. Межва, П. Паламарчук. — ГПУ, 10.01.2013, с. 2), «Щиро віримо, що, відпочивши та набравшись сил на нашій нев'янучій... природі (бо навряд чи хто з вас мандруватиме по Кримах чи *Канарах*), ви повернетесь із свіжими намірами до роботи» (ЛУ, 1.07.1999, с. 1: зі звернення редакції до читачів), «Кому на-ри, а кому — *Канари*» (одна з паремій нового часу); у значенні престижного місця відпочинку — й деякі інші топоніми: «— ...Робота роботою, але є ще сім'я та діти, яким треба приділяти увагу. Цього року я з родиною поїду в Крим. Ніяких *Єгипту* чи *Туреччини!*» (Із інтерв'ю з артистом розмовного жанру В. Моїсеєнком. — Е, 18.07.2013, с. 19);

б) як найпрестижніший заклад освіти: «Мої діти в *Гарвардах* не навчались» (О. Кузьмук, міністр оборони України: т/к «Студія “1+1”», «Телевізійна служба новин», 6.03.1999); «“Український *Оксфорд* Ні, не чули”. Більшість працедавців не знає у нас жодного вишу, що відповідає світовим стандартам якості» (І. Львова. — Е, 13.12.2012, с. 20);

в) як місце заробітків для потоків українського населення — як у своїх прямих, але вже типізованих референційних віднесеннях: «...Але є ще люди, котрі працювати уміють. Ті — хто куди. Хто в *Польщу* — картоплю копати, хто в *Чехію* — моркву саджати, хто в *Підмосков'я* — дачу будувати, хто в *Грецію* — гній кидати, хто в *Ізраїль* - на верстаті точити, а хто і в *Штати* — комп'ютерні програми писати. Копають, саджають, будують, кидають, пишуть, та й осідають в далеких палестинах на віки вічні» (День, 18.06.1999, с. 23), так уже й метафорично: «Все зароблене в *італіях* і *португаліях* мої земляки вкладають на малій батьківщині — у будинки, автомобілі, освіту, дітей» (ВЗ, 26.07.2011, 3 листа читача);

г) як місце виробництва товарів (як правило, низькоякісних), що їх масово стали завозити до України з кінця 80-х — початку 90-х років (спочатку це була Польща, трохи пізніше й аж дотепер Китай і Туреччина): «— .. з сицилійцями не варто мати справ, вони надійні, що *китайські* петарди» (Л. Дереш. Культ, повість); «Не їж, Іванку, *китайського*, бо трупилом станеш. Китайці й самі занепокоєні якістю своїх продуктів харчування» (С. Ферт. — УМ, 26.07.2013, с. 24); «...сільські інтелігенти, обтяжені господарством, ...покірно вбираються в *турецьке* ганчір'я, а спитай— яку останню серйозну книжку тримали в руках? — мало хто відповість» (В. Михайленко, бібліотекарка. — ЛУ, 26.03.1998): «— Ну, такі кумедні, незграбні, з лохматими головами, золотими зубами... які ще? — із засмаглими мордами, в дешевому *турецькому* чи *китайському* шматті» (А. Дністровий. Місто уповільненої дії, роман) (пор., з іншого боку, словосполучення *китайські авторучки, плащі, сорочки*, які для людей старшого покоління у 50-60-х роках мали цілком позитивні конотації).

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ГАЗЕТ:

ВК — «Вечірній Київ»; ВУ — «Вільна Україна» (м. Львів, орган Соціалістичної партії України); ГПУ — «Г зета по-українськи»; ГУ — «Г олос України»; Е — «Експрес» (м. Львів); ЗВУ — «За вільну Україну» (м. Львів); КВ — «Київські відомості»; ЛУ — «Літературна Україна»; МУ — «Молодь України»; РІО — «РІО: Реклама. Інформація. Оголошення» (м. Київ); СП—«Слово Просвіти»; УГ — «Українська газета»; УК—«Урядовий кур'єр»; УМ — «Україна молода»; УС — «Українське слово».